

سردر غربی صحن عتیق

در شماره پیش شرحی در مورد سردر شرقی صحن کهنه که مشهور بسردر نقارخانه است نگاشته شد، اینک نیز مطالبی راجع به سردر خروجی غربی صحن مقدس عتیق که در شرق بست بالاخیابان واقع و بسردر زیرساعت معروف است بعرض خوانندگان محترم این گرامی نامه میرساند.

ارتفاع سردر مذکور ۲۴۱۰ متر عرض دهنه سردر مذکور ۶۹۹ متر تا سالهای ۱۳۳۹ قمری— ۱۲۹۷ شمسی رباعی زیر (منسوب بمیرزا سعید خان مسوتمن ملک که از سال ۱۲۹۰ تا ۱۲۹۷ سمت متولیباشی آستان مقدسه را داشته و بعدا بوزارت امور خارجه منصوب گردیده) با خط ثلث روی کاشی زمینه لاجوردی که بسال ۱۲۹۲ قمری نوشته شده بود بچشم میخورد:

در حضرت شه چه گفت باید لبیک
اینجاست نه سلام رسم باشد نه علیک
این وادی قدس است نگهدارادب
وین عرش مقدس است فاخلع نعلیک

در اثر گذشت زمان خصوصا تیراندازیهای بعضی جهال ماجراجو که بمباران سال ۱۳۳۰ را در پی داشت اغلب خشتهای کاشی صحنین مقدس ریخته بود و این سردر نیز بهسمان سرنوشت دچار شد و خشتهای آن افتاده و بشکلی نامأنوس جلوه داشت و چون در اثر وضع آشفته‌ای که در آستان قدس پیش آمده بود برای انجام تعمیرات لازم بودجه ای وجود نداشت این وضع تاثرانگیز تا مدتی ادامه داشت.

خوشبختانه در اواخر

۱۳۳۹ و اوایل ۱۳۴۰ قمری

بود که حاج محمد علی

تاجر ممقانی که یکی از

خدام کشیک چهارم آستان

قدس بود با خلوص نیت مبالغه

وجه نقد در اختیار مرحوم

میرزا عبدالله طاهری متولی

جامع گوهرشاد پدر آقای

محسن طاهری متولی مسجد

گوهرشاد قرار داد

و از ایشان تعمیر ایوان

مورد بحث را تقاضا و جدا

خواست که این کار

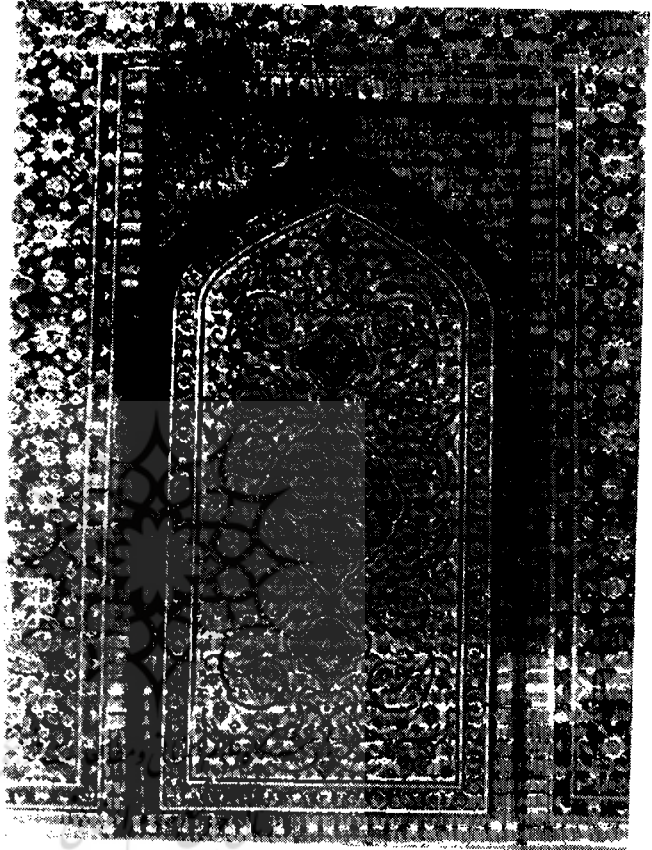
محرمانه و بدون ذکر نام

و نشان آن مرد خیر انجام

پذیرد و کسی از اسم بانی

تعمیر مطلع نگردد مرحوم

طاهری متولی مسجد جامع

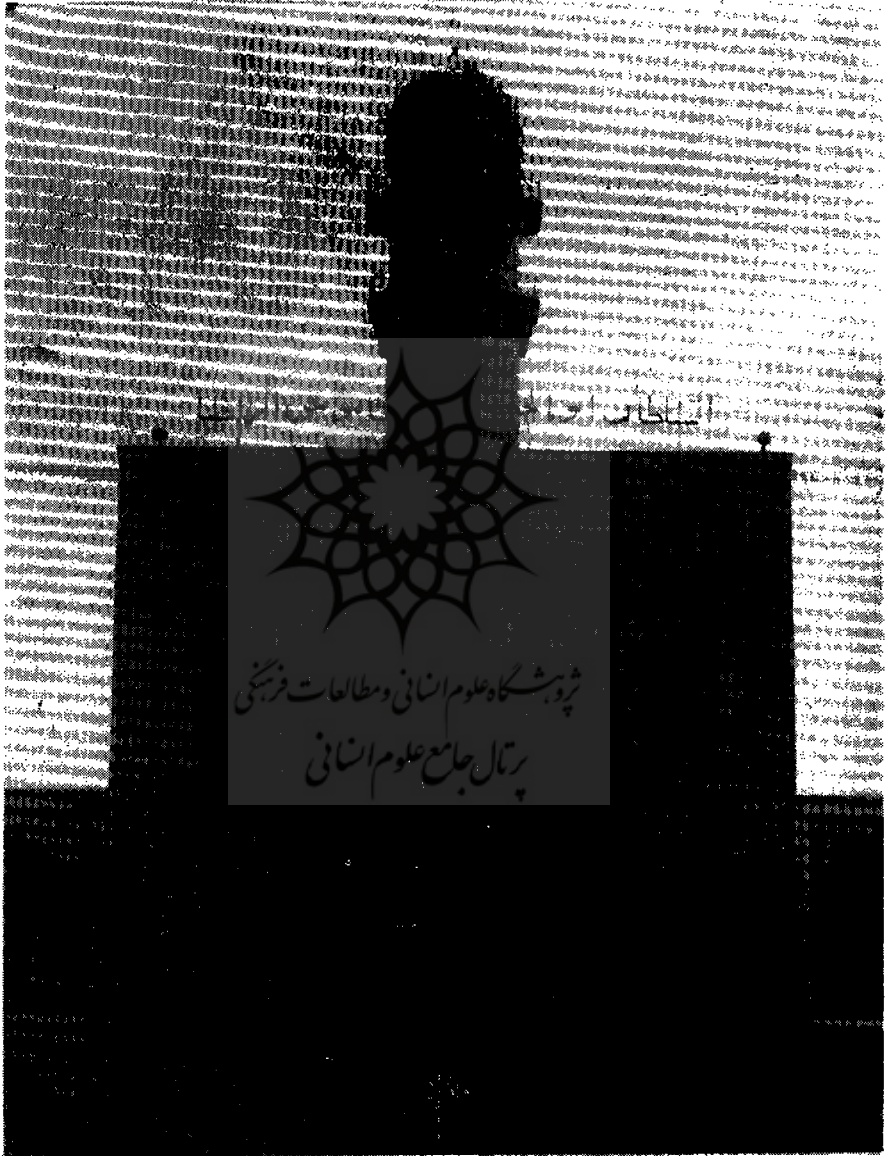

نمونه ای از کاشی‌های هفت‌رنگ سردر صحن عتیق

نیز متقابلا استدعای او را اجابت و سعی بلیغ و اهتمام کافی در تعمیر و کاشی‌کاری و مقرنس بندی طاق ایوان مذکور (ودومورد دیگر) نمود و تازنده بود کسی از بانی تعمیر اطلاعی نداشت.

و چون خشتهای کاشی رباعی مرحوم میرزا سعیدخان وزیر که شرح آن در بالا مذکور افتاد در اثر اصابت گلوله‌های مسلسل زوسهای تزاری ریخته بود و قابل تعمیر و مرمت تشخیص داده نشد بر حسب تقاضای بانی مرحوم طاهری طاب‌ثراه دستور داد در وسط و پیشانی سردر نام مبارك حضرت تامن الاثمه علیه آلاف التحية را بشکلی که هم‌اکنون در سردر حلوه‌گر است با دوییت از غزلی که منسوب بخواجه شیراز است بنویسند که فعلا چون مهر

تابان بشرح زیر نمایان و چشم بیننده راروشن‌تر از روشن میسازد :
 در وسط‌سردر بخط نستعلیق جلی نوشته شده.
 السلطان ابوالحسن علی بن موسی الرضا ع

منظره ای از سردر ورودی صحن مطهر عتیق

در سمت جنوب سردر

در سمت شمال سردر

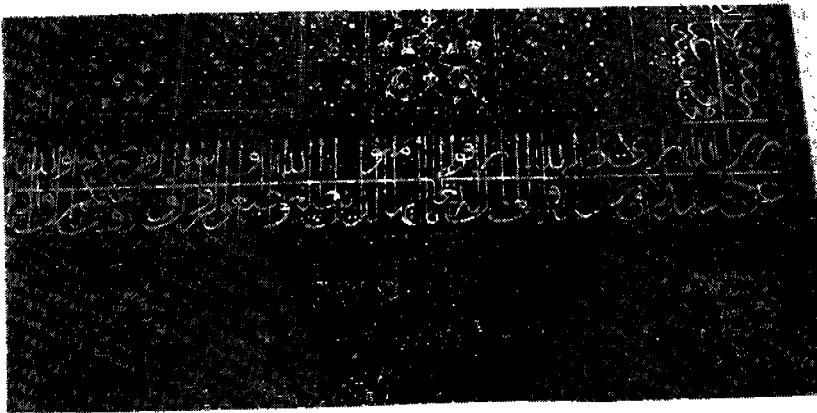
قبر امام هشتم و سلطان دین رضا
 امروز زنده ام به ولای تو یا علی
 از جان ببوس و بر در آن بارگاہ باش
 فردا بروح پاک امامان گواه باش
 این خطوط بخط مرحوم میرزا غلامحسین کیمیایلم کتیبه نویس آستان قدس است که
 بمنصب موبد دفتر آستان قدس مفتخر و از خوشنویسان نستعلیق سالهای اخیر است که آثارش
 در رواقهای مبارکه و صحنین مقدس زیاد بچشم میخورد.

بمجازات نوشته‌های مذکور آیه مبارکه نور تا بکل شی علیم روی کاشی معمولی باخط
 شبیه به نسخ و مخلوطی از ثلث نوشته شده و در آخر کتیبه رقم طاهر الرضوی ۱۳۴۰ دیده
 میشود (یاد آوری استاد محترم آقای هروی در حدیقه الرضویه که بسال ۱۳۲۴ شمسی چاپ
 شده در پیشانی این سردر همان رباعی میزا سعیدخان وزیر را مرقوم داشته‌اند در صورتیکه ۲۴ سال
 جلوتر رباعی مذکور حذف و بجای آن نام مبارک حضرت بشرح بالا نوشته شده بوده است)
 مرحوم میرزا طاهر رضوی مصنع التولیه یکی از هنرمندان متدین و مسلمانی با اخلاص
 و ساعت ساز آستان قدس رضوی بود که خط نسخ و ثلث را خوب مینوشت و در امور
 ساعت سازی و سایر هنرهای مستظرفه وارد بود و اشعاری در مرثی ائمه طاهرین سلام الله علیهم
 اجمعین دارد که بچاپ رسیده است.

(کلمه مبارکه الله که در سر طوق گنبد جامع گوهر شاد نصب است و از اطراف دیده
 میشود از هنرنمایی‌های اینمرد است که از آهن تهیه کرده است).

باید خداوند منان را شاکر بود که کتیبه درونی این ایوان که بخط زیبایی ثلث و از
 کاشی‌های معرق دوره صفوی با متن سفید و زمینه لاجوردیست و از جنوب داخل ایوان
 شروع و قسمت شرقی و شمالی ایوان را باین حدیث شریف طی میکند: از حوادث دوران
 صدمه‌ای ندیده است.

عن جابر بن عبدالله الانصاری رضی الله عنه قال لما نزل قوله تعالی یا ایها الذین آمنوا
 اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم قلت یا رسول الله قد عرفنا الله و رسوله
 فمن اولی الامر الذین قرن الله طاعتک بطاعتهم فقال صلی الله علیه و آله هم خلفائی یا جابر
 و ائمة المسلمین بعدی اولئهم علی بن ابیطالب ثم الحسن ثم الحسین ثم محمد بن
 علی المعروف فی التوراة بالباقر السید البار الایمن و سندر که با جابر فاذا لقیته فاقراه السلام
 منی ثم الصادق جعفر بن محمد ثم موسی بن جعفر ثم علی بن موسی ثم محمد بن علی ثم علی بن
 محمد ثم حسن بن علی ثم محمد بن الحسن و اکفنی محمد سمری طاهر الرضوی تعمیر شد

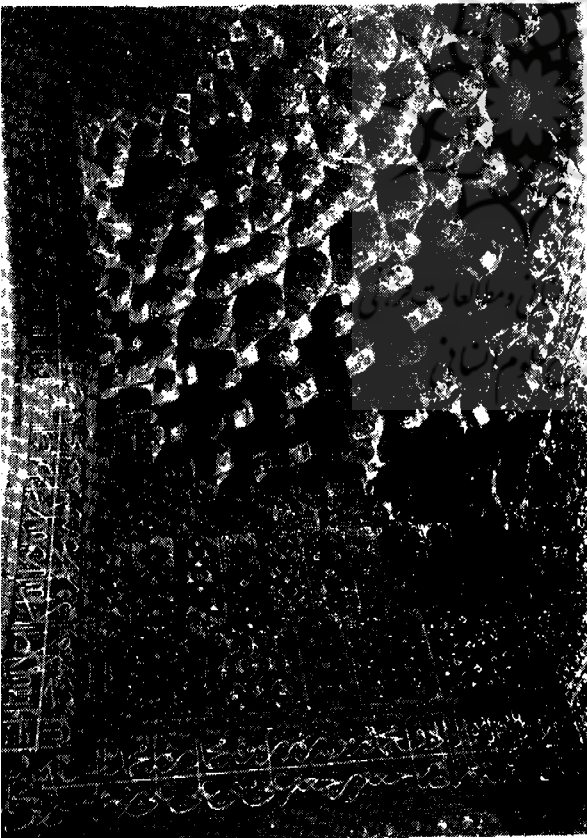
نموداری از کتیبه زیبای سردر شرقی صحن عتیق

۱۳۴۰ و بقیه این حدیث شریف که ذیلاً درج میشود :

قال جابر فقانا یا رسول الله فهل لشیعته انتفاع فی غیبتہ به فقال صلی الله علیه و آله والذی بعثنی بالنبوۃ انهم یتضییون بنوره و یتنفعون بولایتہ فی غیبتہ کانتفاہم بالشمس و ان تخللها السحاب یا جابر ہذا مکنون سر الله و مخزون علم الله فاکنمہا الاعن اہلہ کتبہ راجیا الی الله عنایت الله .

در تیزه زیر طاق ایوان مذکور که بدو طرف سرازیر شده مرقوم رفته است و بالتامام کاشی معرق بخط سفید و زمینہ لاجوردی است کہ قطعاً مربوط بدوره شامعباس ثانی است . زیرا بطوریکہ ملاحظہ میشود نویسنده این کتیبه عنایت الله است و این عنایت اللہ همان کسی است کہ کتیبه ایوان بازار معروف نقره سازها واقع در شرق صحن عتیق را کہ جنب

بخشی از مقرنس کاریها و کتیبه معرق کاری سردر صحن عتیق

غرفه راه رو تقارخانه است و به بست پائین خیابان می‌رود در سال ۱۰۵۹ نوشته است و کلمات و حروف و اسلوب هر دو خط بایکدیگر مطابقت کلی دارد .
 در بالای در چوبی این ایوان که بصحن مقدس عتیق داخل میشود سطور ذیل روی سنگ مرمر یکپارچه‌ای که برجسته کننده کاری شده دیده میشود .

امر بتجدید هذا الباب المبارك العباسی السلطان الاعظم والخاقان الاکرم ومالك رقاب الامم
 مولی ملوک العرب والعجم السلطان بن السلطان بن السلطان والخاقان بن الخاقان بن الخاقان
 ابوالمظفر شاه عباس الثاني الموسوی الصفوی الحسینی بهادر خان خلدالله ملکه .
 وباخط ریزتر به نستعلیق این جملات کنده کاری شده و بچشم می‌خورد .

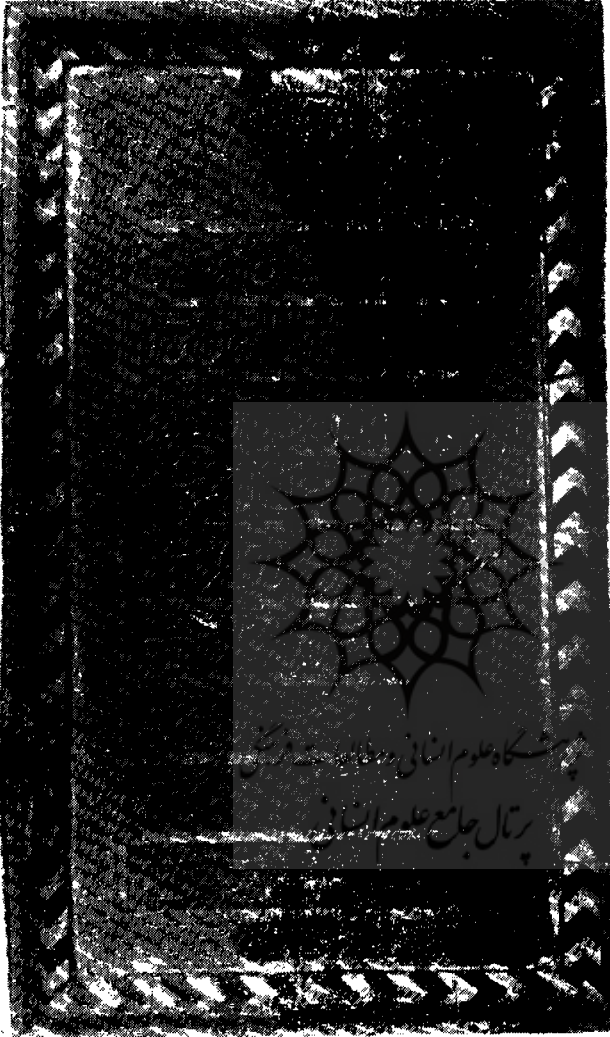
بسی ذره خاکسار علی‌قباد ایشیک آغاسی باشی حرم عالیہ کتبه محمدرضا الامامی
 بمعمارى استاد محمد شریف ولد استاد عرب معمار شیرازی فی سنه ۱۰۷۷

تذکر : (ایشیک آغاسی باشی - یعنی سرداروغه دیوانخانه اندرون بزرگ شاه).

در اینجا از کلمات امر بتجدید هذا الباب باید استفاده کرد که قبل از بکار گذاشتن این در در دیگری بوده که بمرور ایام و سوانح دوران شکسته و مندرس بوده است که در سال ۱۰۷۷ تجدید شده و بحمدالله از تاریخ نصب این در که تا زمان حاضر سیصد و هشتاد سال گذشته با اتفاقات گوناگون که رخ نموده رخنه‌ئی بر آن وارد نشده است .

پس باین استناد (که چون دری چوبی با انواع پیش آمدها سیصدسال بحال اولیه باقیمانده) میتوان گفت اصل بنای سردر و در بقبلی مربوط بدوره صفوی نبوده و سالهای قبل از آن تاریخ یعنی در دوران امیر علیشیر نوائی و بهمت والای او که در حدود سالهای ۸۷۰ قمری میزیسته بنیان شده است که راجع به این موضوع بخواست خداوند کریم و توجه حضرت ولینعمت اعظم ارواحنا فداه در کتابی که در دست نگارش دارم مراتب را مستدلاروشن و بعرض خواهیم رسانید .

در دیوار شرقی داخل این ایوان بطرف راست در ورودی بصحن مقدس سنگ مرمری بطول تقریبی یکمتر و نیم و عرض تقریبی ۶۰ تا ۷۰ سانتیمتر نصب است که اطراف آن کاشی کاری معمولی است و روی سنگ مذکور این مطالب بخط زیبای محمدالموسوی صنیع التولیه کتیبه‌نویس رواق مطهر و برجسته کننده کاری شده است .

لوحه‌ای که از سنگ مرمر در کنار در ورودی
صحن عتیق نصب شده است.

در عهد دولت جاوید
مدت بندگان اعلی حضرت
اقدس شاهنشاه اسلامیان پناه
السلطان بن السلطان بن السلطان
بن السلطان والخاقان بن
الخاقان بن الخاقان الخاقان
السلطان مظفر الدین شاه قاجار
خلد الله ملکه و او ان صدارت
حضرت مستطاب اجل امجد
اشرف افخم اکرم میرزا
علی اصغر خان صدر اعظم
دام ظلّه العالی این چاکر دربار
معدلت مدار و حاجب آستان
قدس سرکار فیض آثار
محمدرضا صدیق الدوله
متولی باشی بر حسب امر قدر
قدرت ملو کانه بتعمیر و
تنظیم صحنین مبارک ونهر
خیابان علیا وسفلی واحداث
طاحونه و چراغها و
طارمیهای کنار نهر پرداخت
وبخیابان مظفریه موسوم
ساخت فی شهر رجب المرجب
۱۳۱۷ کتبه محمد موسوی
صنیع التولیه .

متأسفانه از این آثار خیریه که مرحوم صدیق‌الدوله در سنگ مزبور بیادگار گذارده فقط طاحونه‌اش (آسیا) تا سال ۱۳۴۴ قمری باقی بود. (فعلاً در بالاخیابان ناریسیده به گلکاری کوچه ایست که روبروی آسیای مزبور بوده و بدینجهت بکوچه سرآسیا مشهور است) در این سال آقای مهام شهردار مشهد بعنوان زیبائی نهر خیابان و شهر طاحونه مزبور را خراب کرد لکن از طارمیها بنده از طفولیت آثاری ندیده ام و نام خیابان هم هیچگاه موسوم به مظفریه نگردید و بهمان نام بالاخیابان تا کنون باقی و گاهی هم بنام خیابان نادری خوانده و گفته میشود.

در طرف در ورودی بصرن عتیق (یعنی حد شرقی ایوان مزبور) سنگ مرمر بسیار عالی و یکپارچه دیگری نصب است که اطراف آن نیز کاشی کاری است و این اشعار نغز که گوینده آن مرحوم صبوری ملک الشعراء آستان قدس (پدر مرحوم ملک الشعراء بهار) و نویسنده آن مرحوم میرزا ابوالقاسم خوشنویس باشی آستانه مقدسه بمنیت محمد تقی موسوی است بخط نستعلیق فوق العاده زیبائی برجسته کننده کاری شده است که در نوع خود بی نظیر یا لاقل کم نظیر است.

جنات تجری من تحتها الانهار

چون دم عیسی بن مریم شد شفا بخش علیل
 حسته مردوزن پناه و گشته انس و جان دخیل
 کز شهاش در عدالت نیست نوشروان عدیل
 زخم تیغ تیز او را بر تابد پشت پیل
 شاهزاده داده چون فردوس از خلق جمیل
 آنکه آمد دوده قاجار را خیر السلیل
 با کف دینار بارش ابر را خوانم بخیل
 تاج اولاد خواقین است از اصل اصیل
 کایزد باقی بقای جمله را بادا کفیل
 سهل بر ابناء ثروت کرد و ابناء السبیل
 شاه راه مستقیم آن سنگلاخ مستطیل
 کثر طبیعت همچو کافور و مزاجش زنجبیل
 سلسبیلی این چنین بایست جاویدان سبیل
 خضر آمد جانب عین الحیوة اورا دخیل

در حریم زاده موسی که خاک درگهش
 آن که بر دربار او ز بهر حاجت روز و شب
 در زمان شاه خورشید افسر جمشید جاه
 شاه پیل افکن مظفر شه که روز کار زار
 و اندران دوران که اقلیم خراسان را جمال
 نیرالدوله سر نام آوران سلطان حسین
 بادل دریا نوالش بحر را گویم لئیم
 فخر ابناء سلاطین است از نسل و نژاد
 خواست چون ماند بدین درگاه از او آثار خیر
 کوهها از همت والای خود بر کند و راه
 در شریف آباد کرد این شه نژاد باشرف
 سلسبیلی کرد جاری پس در این دربار قدس
 در چنین صحنی که آمد از طراوت چون بهشت
 گر سکن در سوی این عین الشرف می برد راه

آتش اندوه و غم برد کند آن آب سرد
 چون ز آب رحمت آتش، بر تن و جان خلیل
 این یکی کارش کزو دایم رضا بادا رضا
 کارهای دیگرش رانیز بشمر زین قبیل
 کشوری ز اجرای آب این شهریار آباد کرد
 در دو عالم پاک یزدانش دهادا جرجزیدل
 الغرض تاریخ سالتش را صبوری مصرعی
 جستجو میکرد از طبع روان ترز آب نیل
 سر بر آورد از میان چون آب شد تاریخ سال
 در بهشت آمد سیل آب زلال سلسیل

گردگر تاریخ میخواهی روان مانند آب
 یک هزار و سیصد است و بیست اندر بارس نیل

مرحوم میرزا محمد کاظم صبوری ملک
 الشعراء آستان قدس پدر مرحوم محمد تقی
 ملک الشعراء بهار استاد دانشگاه تهرانست که
 در سالهای ۱۳۲۶ شمسی ۱۳۶۷ قمری بوزارت
 فرهنگ منصوب و در اردیبهشت سال ۱۳۳۰
 شمسی بدرود حیوة گفت.

شریف آباد در سی کیلومتری (پنج فرسنگی
 مشهد واقع است که کتل آن ضرب المثل
 خراسانها است این راه که بیش از ۲۴ کیلو
 متر آن در کوهستان واقع شده از راههای
 بسیار قدیمی مشهد و طوس است، چون عبور

سنگ مرمری که در ایوان سردر ضحی عتیق نصب شده است

و مرور کاروان از این راه بصعوبت انجام میشد در ۱۳۲۰ قمری یا ۱۲۸۰ شمسی بهمت و پول
 نیر الدوله تسطیح و مرمت گردید و بعد برای اینکه این راه اتومبیل رو گردد در سال
 های ۱۳۳۶ - ۱۳۴۰ قمری از مشهد تا شاه تقی مرمت و سنگفرش گردید که آثار سنگفرش

مستحکم آن هم اکنون باقی و برقرار است.

ولکن بواسطه فراز و نشیبها و پرتگاهها و گردنهها اکثرا اتومبیلها نمی‌شد راه را بدون سانحه‌ای طی کنند و هر آن بیم خطر و تصادف میبود لذا در سالهای ۱۳۱۱ - ۱۳۱۲ شمسی بنا بر اراده اعلیحضرت فقید رضاشاه کبیر این راه متروک شد و راه جدید مشهد تهران از طریق خواجه اباصلت و سنگ بست بقریه باغچه دلبران بشاه تقی که دوراهی تربت تهران است بوسیله وزارت راه کشیده شد گرچه اینراه قریب سی و پنج شش کیلومتر دور شده اما چون کوهستانی نیست خطرانی نداشته و در آتیه نیز نخواهد داشت.

و اما آب قنات موضوع قصیده این آب همه جا از سمت شمالی خیابان علیا جریان داشت و در هر دو یست سیصد متر فاصله تلمبه ای دستی روی چاههای آن نصب شده بود که بمصرف شرب اهالی میرسد و سپس برای زیبایی خیابان و شرب و وضوی زوار بصحن عتیق وارد میشد ابتدا بچهار حوض اطراف سقاخانه نادری میریخت و سپس به پائین خیابان میرفت.

متأسفانه از سالهای ۱۳۱۲ شمسی ببعده چون این قنات و قنوات درویش بیگ و آصف الدوله و رکن الدوله باجاره شهرداری مشهد واگذار شد بر اثر عدم توجه به لایروبی و تنقیه و بالاخره کسر و نقصان آبهای زیرزمینی آب آن خشک و مجرای ورود آب بصحن مقدس نیز در سال ۱۳۲۷ خورشیدی بعلت تغییر سطح صحن مقدس عتیق و نهر خیابان (که درجای خود بحث خواهد شد) مسدود و مجاری داخلی شهر نیز از بین رفت.

بالجمله اشتهار این سردر بسر در ساعت بشرح زیر است.

ساعت بزرگی بسال ۱۳۱۹ قمری ۱۲۷۸ شمسی مظفرالدینشاه قاجار تقدیم آستان مقدسه داشته بود که از چهار سوی اوقات را مینمود و زنگ آن بطوری پرسدا و جالب بود که شبها تمام فضای شهر مقدس مشهد را فرامیگرفت ساعت مزبور روی این ایوان و ایوان داخل صحن مقدس عتیق بود. ساعت مذکور بسال ۱۳۳۶ خورشیدی در زمان نیابت تولیت آقای دکتر شادمان بصحن نو انتقال یافت که هم اکنون مابین ایوان جنوبی صحن نو و نمای شمالی موزه آستان قدس بهمان هیئت و شکل سابق بکار گذارده شده نهایتاً روکش آهنی سرخ رنگ آن که در اثر شصت سال تأییدن آفتاب و بارش باران اسقاط شده بود بعد از نصب در محل فعلی تجدید آهن کوبی شد و برنگ سربی فعلی درآمد. و اما بجای ساعت مزبور ساعت فعلی را که صفحه آن بفارسی نوشته شده در زمان نیابت تولیت آقای محمود بدر بسال ۱۳۲۷ شمسی که اینجانب ریاست بودجه آستان قدس را داشتم از انگلستان خریداری نمودند و ارزش آن از بودجه آستان مقدسه پرداخت گردید.

این ساعت در سال ۱۳۳۶ شمسی در محل ساعت قبلی نصب شد و اطراف آن بشکل بسیار زیبایی که هم اکنون مورد ملاحظه همگانست بوسیله استادان کاشی ساز خراسانی بکاشی

معرق ساختمان گردید که جدا میتوان گفت از نفایس کاشی کاری این عصر بشمار میرود و تا حدی بر معرق سازی عصر صفوی رجحان دارد .

چون غرض نویسنده از نوشتن سطور اوایل مقاله (بدی وضع بودجه آستانه) یاد آوری اوضاع گذشته در اواخر سلطنت قاجاریه و مقایسه آن با دوران سلطنت اعلیحضرت فقید و زمان حال بود محض اطلاع ناچار به عرض مختصری خواهد بود.

بخطار دارم در سال ۱۳۰۵ که اعلیحضرت فقید رضاشاه کبیر بآستان قدس رضوی مشرف گردیدند پس از اتمام نماز و زیارت، مرحوم حاج میرزا اسدالله رضوی تحویلدار آستان مقدسه (که رئیس وقت خزانه آستان قدس بود) حین جمع آوری قالیچه نماز بعرض پیشگاه اعلیحضرت همایون میرساند که شاهان پیشین در موقع تشریف بحرم مطهر رضوی علیه السلام اشیاء گرانبهائی از قبیل جقه، تاج، شمشیر، خنجر و امثالها بآستانه مقدسه تقدیم میداشته اند که اکثر درخوابچه های بالای درب ورودی بحرم مطهر مضبوط و مشهود است تقدیمی اعلیحضرت همایون شاهنشاه در این سفر بآستان قدس رضوی چیست؟ شنیدم اعلیحضرت فقید بدون تامل میفرمایند (آستان قدس از جهات مادی خرابیهائی دارد که در معنویت عمومی افراد بی اثر نیست من همت خود را تقدیم آستانه مقدسه میدارم و امیدوارم زمانی نگذرد که به ترمیم خرابیهام فوق گردم). این سخن را نویسنده بدین شرح به نظم آورده است (مستخرج از قطعه زیارت نامچوبی که در سال ۱۳۱۲ شمسی تقدیم داشته ام

فخر شاهان مهین رضا شه راد	پهلوی آفتاب روی زمین
تا ز برج شرف نمود طلوع	طالع ملك شه بسعد قرین
شد چو بر درگه شهنشه طوس	بذل همت نمود و سود جبین

حقا و انصافا بهمت والای آن شاهنشاه بزرگ نه تنها خرابیهای آستان قدس در مدت بسیار کمی ترمیم پذیرفت و قروض پرداخت گردید بلکه بیمارستان بزرگ شاهرضا - نهر گناباد - موزه و کتابخانه - مهمانخانه - باغ ملك آباد - استخر کوه سنگی و صدها بنای نو دیگر در این مدت کم ایجاد گردید که باعث خشنودی شیعیان جهانست و بحمدالله تعالی این شیوه مرضیه و عمل پسندیده در دوران سلطنت فرزند برومندش اعلیحضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی بطرزى بهتر و بالاتر جلوه گری دارد که قلم از شرح و وصف آن عاجز است و آثار برجسته آن بر در و دیوار صحنین مقدس و حرم مطهر کاملا نمایانست مخصوصا خبری بجهت اثر شنیدم که تیمسار سپهبد امیر عزیزی استاندار معظم خراسان و نیابت تولیت عظمای آستان قدس رضوی ع در نظر گرفته اند بزودی کاشی کاری معمولی سردر موضوع این مقاله را بکاشیهای معرق (مانند کاشی سازی معرق سردر شرقی خروجی صحن کهنه زیر نقارخانه) تبدیل فرمایند که امیدوارم بانجام این خدمت توفیق یابند.